

Олег ГРИЦИНА,

Національна академія Державної прикордонної служби України імені
Богдана Хмельницького, м. Хмельницький

ПСИХОЛОГІЧНА СТІЙКІСТЬ КЕРІВНИКА ОРГАНУ ОХОРОНИ ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ ЯК ПРЕДМЕТ ДОСЛІДЖЕНЬ

У статті здійснено аналіз проблеми психологічної стійкості особистості у психології, дано трактування цього поняття стосовно керівників органів охорони державного кордону України. Зроблено висновок про необхідність змістовної інтеграції технологій психологічного пізнання і практичної управлінської дії.

Ключові слова: психологічна стійкість, керівник органу охорони державного кордону.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Результати досліджень професійної діяльності керівників органів охорони державного кордону України свідчать про недостатню психологічну підготовленість багатьох із них до вирішення сучасних завдань державної безпеки. Особливо актуальним це є в умовах воєнно-політичної обстановки, що склалась сьогодні в нашій країні, коли професійна діяльність усього персоналу органів охорони державного кордону здійснюється в екстремальних умовах, які створюються за рахунок захоплення пунктів пропуску з метою встановлення контролю над ділянками державного кордону, регулярних обстрілів підрозділів охорони державного кордону, прикордонних нарядів тощо. Критичний аналіз самооцінки керівників готовності й здатності до управлінських функцій підтвердив, що лише 60 % із них, хоча і з труднощами, але здатні за реальних умов служби виконати ці завдання. При цьому майже 90 % опитаних зазначили, що мають інтелектуальні, емоційно-вольові та особистісно-професійні психологічні труднощі, що свідчить про недостатній рівень розвитку у них психологічної стійкості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опирається автор. Окремі сторони проблеми психологічної стійкості стали предметом вивчення на рівні

докторських дисертацій (В. Барко, В. Лефтеров, О. Матеюк, С. Олексієнко, Є. Потапчук, О. Сафін, О. Тімченко та ін.). Достатньо ґрунтовними є дослідження: психологічної стійкості військовослужбовців до екстремальних ситуацій (С. Лисюк); розвитку здатності до саморегуляції психічної стійкості (А. Якімчук). Але, не зважаючи на очевидну значущість та актуальність усебічного дослідження закономірностей, механізмів і чинників ефективної професійної діяльності керівників органів охорони кордону, на сьогодні недостатньо розроблено наукові і прикладні основи вирішення зазначеної проблеми у професійній діяльності керівників органів охорони кордону.

Метою статті є викладення результатів теоретичного аналізу проблеми психологічної стійкості керівника органа охорони державного кордону.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проведений аналіз наукових досліджень з проблеми, що розглядається, свідчить, що багато авторів трактують поняття «стійкість» як здатність системи повертатися до початкового стану після припинення впливу. Таке визначення є прийнятним для характеристики систем неорганічної природи. Однак для більш складних форм руху (біологічної, соціальної, а тим більше психологічної) воно є недостатнім, оскільки не враховує такий суттєвий момент, як розвиток [1].

Для нашого дослідження важливо, що окремі автори аналізують два основних типи стійкості – статичний і динамічний. Статична стійкість зумовлена більш жорсткими зв'язками між елементами системи і відображає відносну якісну константність об'єкта. Динамічна стійкість завжди містить перехід у якісно інший стан та спричинена постійними змінами структури і функцій. Механічна стійкість і стійкість усього неорганічного світу, маючи чимало загального зі стійкістю органічної природи, людиною і суспільством, водночас сутнісно відмінна. Невипадково проблема психологічної стійкості займає одне із центральних місць у сучасній психології, а її вивченням також займаються вчені різних галузей науки – медицини, соціології, педагогіки, культурології тощо. Виявлення психологічних умов, що забезпечують психологічну стійкість при дії стресових, психогенних чинників, становить

значний інтерес для практичної діяльності насамперед керівників силових структур держави, зокрема керівників органів охорони державного кордону. З огляду на це, доцільно проаналізувати феномен психологічної стійкості комплексно і всебічно.

Застосування системного підходу у психології зумовлює зростання наукового інтересу до феномена «стійкість». Для підтримки стійкості, як виявилось, важливе значення мають контроль і вміння цілеспрямовано управляти подихом, навички самоопанування тілом, прийоми вольової саморегуляції фізіологічних процесів, мистецтво м'язового розслаблення, методи концентрації уваги тощо [2]. Аналіз джерельної бази надав можливість встановити, що у проблемі психологічної стійкості дослідників цікавлять й інші аспекти. Так, наприклад, учені продовжують інтенсивно вивчати чинники, що впливають на психологічну стійкість людини та діють у системі її взаємодії з об'єктивною реальністю, а також ті, які пов'язані з процесами, що відбуваються у самій науці. Зокрема, у психології – це розвиток уявлень про об'єкт, збагачення її методології принципами системно-структурного аналізу, ідеями кібернетики і теорії інформації. Усе це підтверджує уявлення про людину як про складну динамічну систему. Очевидно, що інтереси науки і практики різко актуалізують завдання дослідження проблеми стійкості соціального суб'єкта, у тому числі керівників органів охорони державного кордону. Особливо актуально це сьогодні, в умовах військової агресії Російської Федерації проти нашої країни, коли поняття психологічної стійкості командира набуває особливого значення.

Підхід до вивчення психологічної стійкості пов'язано, по-перше, зі специфікою об'єкта, по-друге, з розглядом структури психологічної стійкості та її механізмів на трьох рівнях – психологічному, психофізіологічному і фізіологічному [3]. Як явище психологічну стійкість можна розглядати на різних рівнях узагальненості та у різних сферах її реалізації. З огляду на це закономірною є розмаїтість підходів у її визначенні.

Узагальнюючи погляди науковців на проблему психологічної стійкості, зазначимо, що у загальному плані її найбільш характерні ознаки утворюють особливу організацію життєздійснення особистості як системи, що забезпечує розвиткове і максимально ефективне її функціонування. Розуміння особистості як системи систем означає визнання її різних характеристик – психічних властивостей, станів, процесів, тенденцій, а також психічних взаємовідносин, котрі належать до найважливіших характеристик, оскільки становлять суб'єктивну сторону її зв'язку з предметами й явищами дійсності, утворюють її внутрішню ланку. Отже, психологічна стійкість – це відносно стійкий, системний і водночас конкретно-ситуативний формовияв різнобічних компонентів психіки, що мають чітке спрямування і відображають гармонійність зв'язку людини із зовнішнім середовищем.

Критичний аналіз останніх наукових досліджень свідчить, що найефективнішими для психологічного вивчення вибраного нами об'єкта дослідження є принципи комплексності, детермінізму, розвитку, єдності зовнішніх впливів і внутрішніх умов, активності свідомості суб'єкта діяльності, єдності психіки і діяльності, а також системно-діяльнісний підхід. Між тим методологічна рефлексія проблеми психологічної стійкості як цілісного феномена передбачає осмислення зв'язку його провідних сторін та умов ефективного розвитку. Тут потрібним є системне й взаємоузгоджене застосування методологічних засад усіх трьох рівнів. Тоді нововиявлена сторона, новопосталий ступінь або оновлена функція методології розкривається у його інтегративній ролі, що забезпечить єдність психологічного пізнання на всіх рівнях здійснення військової практики-діяльності.

У межах окресленого підходу важливо не лише орієнтуватися на загальні ознаки психологічної стійкості керівників органів охорони державного кордону, а й зважати на особливості пізнання такого актуального аспекту, як підвищення її ефективності. Корисними щодо оптимізації діяльності в особливих умовах є результати дослідження В. Барка, О. Матеюка,

Є. Потапчука, О. Сафіна, В. Стасюка, О. Тімченка, А. Якимчука та інших вітчизняних військових дослідників.

Є кілька класифікацій способів безпосереднього самоуправління і психорегуляції станів людини. Основою однієї з них є спрямованість впливів на певний рівень функціонування психофізіологічних систем. У цьому випадку всі способи і прийоми диференціюються відповідно до того, якими активізуючими і регулюючими системами організму вони реалізуються – неспецифічними, специфічними, когнітивно-мотиваційними тощо, тобто відповідно до внутрішніх механізмів впливу чи самовпливу [4].

Проблема позиції суб'єкта у використанні психопрофілактичних засобів регуляції свого стану є центральною для іншої групи способів впливу на функціональний стан – методів психічної саморегуляції, що входять до групи внутрішніх інструментів впливу. Прийняття військовим керівником активної установки на зміну свого стану є потрібним, перш за все, для ефективного застосування методів психічної саморегуляції. Головною їхньою особливістю є спрямованість на формування адекватних внутрішніх засобів, що дозволяють йому змінювати свій психоемоційний стан [4]. Розроблювальні наукові методи саморегуляції і власне самоуправління цим станом, базуються на розробці й навчанні офіцерів різним специфічним прийомам внутрішньої «самозміни» настрою залежно від ситуації. За своїм змістом і спрямованістю ці методи є способами активного самовпливу. У зв'язку з цим Г. Никифоров під психічною саморегуляцією розуміє свідомі впливи людини на психічні процеси, стани, властивості, виконувану ним діяльність, власну поведінку задля підтримання, збереження чи зміни характеру їхнього перебігу [5]. У найзагальнішому аспекті психічне самоуправління і саморегулювання співвідноситься як ціле і частина, оскільки управління передбачає регулювання. Перехід від самоуправління до саморегулювання – це шлях від задуму, ідеї до використання їх у життя.

Управлінська діяльність – це цілісний багатоплановий процес, у якому реалізується її суб'єкт, розкриваючись та зреалізовуючись і як індивід, і як особистість, і як індивідуальність. Таке розуміння проблеми свідчить про актуальність нового аспекту у формуванні методологічної основи дослідження

– стратегії інтеграції різних сфер психологічного знання та їх зв'язку з реальною професійною практикою. Тут великої значущості набуває концепція Б. Ананьєва, який писав, що «індивідуальність людини можна зрозуміти лише за умови повного урахування її характеристик» [6, с. 281]. При цьому вчений зауважував, що «індивідуальність можна досягнути лише як єдність і взаємозв'язок властивостей людини як особистості та суб'єкта діяльності, у структурі яких функціонують її природні властивості як індивіда» [7, с. 334].

Проблему психологічної стійкості керівника на сьогодні вивчено в окремих аспектах. Відомо, що соціально-економічні, політичні, духовні процеси у соціумі формують характер людини, її поведінку, емоційну сферу. Проте, це лише один аспект взаємозв'язку між організацією суспільства і людиною. Інший – це психодуховна природа самої людини, що формується за конкретних соціокультурних умов життя. Перебіг соціального процесу можна зрозуміти лише з урахуванням справжньої сутності людини, тобто не лише її фізіологічних, а й психічних властивостей, взаємодії між її суб'єктивною природою і зовнішнім середовищем.

Межі психологічної стійкості визначаються об'єктивними межами, що сутнісно зводяться до двох – потенційні можливості людини й об'єктивні вимоги до неї конкретної ситуації як системи умов, котра підтримує чи нівелює потенціал стійкості. Звідси психологічну стійкість керівника можна розглядати як здатність передбачати і зберігати функціональну спроможність як до всіх психофізіологічних функцій організму, так і до вимог підтримки ефективності діяльності у різних, у тому числі екстремальних, ситуаціях.

Аналіз професійної діяльності офіцерів-прикордонників свідчить про те, що під час її здійснення можуть виникнути чинники, які призводять до екстремальних ситуацій. Найбільш частими є: тривале емоційне напруження, високий ступінь відповідальності за доручену справу, хронічні психічні перевантаження, високий рівень небезпеки, часте виникнення непередбачених надзвичайних ситуацій тощо. У таких умовах необхідним є відновлення резервів організму, забезпечення його здатності адекватно змінювати свої функціональні параметри та зберігати стабільність.

Досліджуючи професійну діяльність офіцера-прикордонника, І. Міщук наголошує на її психоемоційної напруженості, яка обумовлюється такими стресогенними чинниками: ризик для життя і здоров'я; дефіцит часу для аналізу обстановки та прийняття рішення; використання зброї; висока ціна можливих помилок; усвідомлення відповідальності за результати професійної діяльності; великі фізичні навантаження; інтенсивний вплив несприятливих чинників навколишнього середовища тощо [8, с. 45].

У психологічному аспекті психологічна стійкість становить певне згармонювання розвитку інтелектуальних, емоційно-вольових та індивідуально-професійних властивостей і рис, які забезпечують успішність професійних дій і поведінкових реакцій у процесі управлінської діяльності й дотриманні, визначенні конкретної життєвої стратегії. З урахуванням цього визначення психологічна стійкість керівника органу охорони державного кордону – це завжди комплексно сформована його багатокomпонентна психічна організація у поєднанні з особистісною спрямованістю та ступенем напруження на певний момент часу.

Висновок. Отже, використання досягнень теоретичної і прикладної гілок психології надає можливість з'ясувати, де й як знайти оптимальні точки поєднання узгодження інтересів різних наук у дослідженні проблеми оптимізації діяльності військовиків в особливих умовах. Важлива особливість аналізу способів вирішення цієї проблеми полягає в тому, що без повноцінної технологізації пошукового процесу таке вирішення є малоімовірним. Тут потрібна змістовна інтеграція технологій психологічного пізнання і практичної управлінської дії. Однак цей процес розвивається повільно і нецілеспрямовано: набутий досвід не стає надбанням учених і практиків у силових структурах.

Обраний нами підхід передбачає активне опанування офіцерами Державної прикордонної служби України ефективних технологій дослідження, розвиток і творчу самореалізацію в контексті їхньої управлінської діяльності. Ці технології, побудовані на цілісній інтегративній основі, поєднують досвід та якісно нові, інноваційні рішення і дії. Використання системно-діяльнісного

підходу до пізнання й оптимізації управлінської діяльності надає змогу розглядати керівника органу охорони державного кордону через сукупність його макрохарактеристик, а саме як індивіда, суб'єкта, особистість та індивідуальність управлінської діяльності й власного професійного розвитку. Ключовим компонентом, на який при цьому потрібно звернути першочергову увагу, є професіоналізм керівника органу охорони державного кордону. Саме його психологічний аналіз, з урахуванням особливостей професіоналізації у Державній прикордонній службі України, надає можливість розкрити внутрішні причини ефективного військового управління.

Перспективою подальших розвідок у даному напрямку є уточнення сутності і структури психологічної стійкості керівника органу охорони державного кордону.

Список використаної літератури

1. Генковська, В. М. Особливості саморегуляції як форми психічної стійкості особистості в стресових ситуаціях : дис. ... кандидата психол. наук : 19.00.02 / Генковська В. М. – К., 1990. – 149 с.
2. Бассаров, Б. С. Проблемы психологии устойчивости личности / Бассаров Б. С. – Ашхабад : Їлім, 1981. – 87 с.
3. Наприенко, А. К. Психическая саморегуляция / Наприенко А. К., Петров К. А. – К. : Здоровье, 1995. – 237 с.
4. Якимчук, А. В. Розвиток навичок саморегуляції у начальників оперативно-розшукових підрозділів [Електронний ресурс] / А. В. Якимчук. – Режим доступу : <http://vuzlib.com/content/view/480/94/>.
5. Никифоров, Г. С. Психологические аспекты саморегуляции состояния / Никифоров Г. С., Филимоненко Ю. И., Польшин А. К. – СПб. : Питер, 1996. – 205 с.
6. Ананьев, Б. Г. Человек как предмет познания / Ананьев Б. Г. – СПб. : Питер, 2001. – 288 с.
7. Ананьев, Б. Г. О проблемах современного человековедения / Ананьев Б. Г. – М. : Наука, 1977. – 381 с.
8. Міщук І. М. Основи й особливості психопрофілактичної роботи в Державній прикордонній службі України / І. М. Міщук // Науковий вісник Державної прикордонної служби. – 2003. – № 5. – С. 45–47.

*Рецензент – кандидат психологічних наук,
старший науковий співробітник Андрощук О. Ю.*

Грицына О. Психологическая стойкость руководителя органа охраны государственной границы как предмет исследований

В статье проведен анализ проблемы психологической стойкости личности в психологии, дана трактовка этого понятия относительно руководителей органов охраны государственной границы Украины. Сделан вывод о необходимости содержательной интеграции технологий психологического познания и практического управленческого действия.

Ключевые слова: психологическая стойкость, руководитель органа охраны государственной границы.

Gritsyna O. Psychological stability of state border guard units' leaders as a subject of research

The article analyzes the problems of psychological stability personality, given the interpretation of this concept with respect to the state border guard units' leaders.

The results of studies of professional activities of state border guard units' leaders have shown that many of them are not sufficiently psychologically prepared to meet today's national security challenges. This is especially true in the military-political situation that has developed today in our country, when the professional activities of all personnel of guard units state border occurs in extreme conditions, which are created by the capture checkpoints to establish control over the state border, regular attacks on guard units state border, border details and so on.

Based on the analysis of the scientific literature on the problem of psychological stability it can be argued that psychological stability boundaries are determined by objective boundaries that essentially boil down to two – the potential of the person and the objective requirements of her particular situation as a condition of the system, which supports or eliminates the potential for stability. Hence psychological stability leaders can be seen as the ability to anticipate and how to maintain the functional capacity of all psycho-physiological functions of the body, as well as to support the effectiveness of the requirements in different, including extreme, situations.

The psychological aspects of psychological stability is a some association harmonious development of intellectual, emotional and volitional, individual and professional characteristics and traits that ensure the success of professional actions and behavioral reactions during management activities and the determination of a specific life strategy. With this in mind, the psychological stability of state border guard units' leaders – it is always a complex multicomponent formed his mental organization combined with the personal orientation and the degree of stress at a particular time.

The article concluded that the need for meaningful integration of psychological knowledge management technology and practical action.

Key words: psychological stability, state border guard units' leaders.